

А. А. Берестова,

Національний фармацевтичний університет, м. Харків

**ПРЕЦЕДЕНТНІ РЕЛІГІЙНІ НАЗВИ І ПРЕЦЕДЕНТНІ ТЕКСТИ
З РЕЛІГІЙНИМ КОМПОНЕНТОМ ЯК ДИСКУРСИВНІ МАРКЕРИ
(НА МАТЕРІАЛІ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ХУДОЖНЬОЇ ПРОЗИ)**

У пропонованій статті автор здійснює спробу на матеріалі сучасної української художньої прози розглянути прецедентні релігійні назви і прецедентні тексти, зокрема фразеологізми, до складу яких належать назви вищих релігійних сутностей, і з'ясує особливості їхньої реалізації як цілісних дискурсивних маркерів або їх складників у художньому дискурсі. Дослідник окреслює риси прецедентних релігійних назв, які дозволять віднести аналізовані мовні одиниці до дискурсивних маркерів, визначає критерії їх виділення в художньому дискурсі, зокрема мультикатегорійність, факультативність, незмінюваність, поліфункціональність, і виокремлює ситуації їх використання.

Ключові слова: дискурсивний маркер, художній дискурс, прецедентна релігійна назва, прецедентний текст, фразеологізм.

В предлагаемой статье автор предпринимает попытку на материале современной украинской художественной прозы рассмотреть прецедентные религиозные названия и прецедентные тексты, в частности фразеологизмы, в состав которых входят теонимы, и определяет особенности их реализации в качестве целостных дискурсивных маркеров или их составляющих в художественном дискурсе. Исследователь определяет черты прецедентных религиозных названий, которые позволят отнести анализируемые единицы к дискурсивным маркерам, критерии их выделения в художественном дискурсе, в частности мультикатегорийность, факультативность, неизменяемость, полифункциональность, и описывает ситуации их использования.

Ключевые слова: дискурсивный маркер, художественный дискурс, прецедентное религиозное название, прецедентный текст, фразеологизм.

The article deals with an attempt to examine precedent religious names and precedent texts, in particular idioms containing theonyms. The analysis is made on the material of contemporary Ukrainian prose. The author determines the peculiarities of implementation of such units as integral discourse markers or their components in the artistic discourse. The researcher defines the features of precedent religious names that will allow to attribute the analyzed units to discourse markers, the criteria for their selection in literary discourse, in particular multicategority, optionality, immutability, polyfunctionality, and describes the cases of their use.

Key words: discourse marker, literary discourse, precedent religious name, precedent text, idiom.

Уже тривалий час спостерігається неабиякий інтерес вітчизняних і зарубіжних лінгвістів до тих одиниць мови, важливою властивістю яких є їхній безпосередній зв'язок із функціонуванням дискурсу. В останні роки з'явилося чимало праць, що висвітлюють проблеми репрезентації таких утворень, зокрема, Ф. Бацевича [1, с. 101 – 112], А. Гузак [4], О. Ілик [6], Т. Космеди [9], І. Массаліної [13], А. Микитюк [14], О. Саркісян [15] та ін. Проте в жодній із цих робіт з-поміж «дрібних комунікативних одиниць» [12] не розглядалися прецедентні релігійні назви та прецедентні тексти, до складу яких входять назви вищих релігійних сутностей. У зв'язку з цим вважаємо за доцільне розглянути ці прецедентні феномени як такі, що беруть участь в організації структури художнього дискурсу й забезпечують його граматичну й смислову цілісність. Недостатній рівень розроблення цього питання визначає його актуальність для сучасної лінгвістичної науки.

Оскільки в мовознавчій літературі дотепер немає єдиного визначення досліджуваного класу мовних одиниць, такі утворення називають по-різному: «дрібні слова» (Л. Щерба), «структурні слова» (В. Морковкін), «модальні слова» (В. Виноградов, О. Яковлева), «текстові скрепи» (О. Пріяткіна), «текстові конектори» (М. Каранфіловські, Л. Касаткін), «дискурсивні конектори» (Е. Roulet, С. Unger), «дискурсні оператори» (G. Redeker), «дискурсивні слова» (Н. Арутюнова, Ф. Бацевич, Т. Космеда, О. Ілик, В. Плунгян), «дискурсні (дискурсивні) маркери» (А. Микитюк, І. Массаліна, О. Саркісян, В. Fraser, L. Torres), «прагматичні маркери» (А. Гузак, Ю. Дараган, Р. Vocale), «прагматичні конектори» (Е.-А. Gut, Е. Roulet) і под. У цьому дослідженні ми кваліфікуємо мовні одиниці аналізованого різновиду як «дискурсивні маркери», тобто «мовні інструменти структурування дискурсу (слова, фрази), яким притаманна важлива функція формувати мовленнєву структуру, передаючи наміри мовців під час розмови» [16].

Мета статті – на матеріалі сучасної української художньої прози з'ясувати особливості реалізації прецедентних релігійних назв і прецедентних текстів, зокрема фразеологізмів, до складу яких належать назви вищих релігійних сутностей, що виступають як цілісні дискурсивні маркери або їх складники в художньому дискурсі. Для досягнення мети необхідно окреслити риси прецедентних релігійних назв, які дозволять віднести аналізовані одиниці до дискурсивних маркерів, а також визначити критерії їх виділення в художньому дискурсі й виокремити ситуації їх використання.

Матеріалом для дослідження стали прецедентні релігійні назви, отримані шляхом суцільної вибірки з романів сучасних українських майстрів художнього слова, зокрема, «Красиви підглядника» Богдана Бойчука,

«Епізодична пам'ять» Любові Голоти, «Повернення у Портленд» Григорія Гусейнова, «Гонимарник» Дари Корній, «Зозулята зими» Дари Корній і Тали Владимирової, «Соло для Соломії» і «Століття Якова» Володи-мира Лиса, «Не вурдалаки» Світлани Талан, «Тінь сови» Василя Шкляра.

Спостереження над матеріалом показали, що дібрані прецедентні релігійні назви як самостійні одиниці чи в складі фразеологізмів цілком слушно досліджувати як дискурсивні маркери, оскільки, реалізуючись у художньому дискурсі, вони виявляють риси, передбачені визначенням цього класу мовних утворень:

а) сприяють формуванню структури дискурсу, забезпечуючи його зв'язність: – *Поїду я на Західну Україну, – сказав одного разу батько, – бо не виживуть діти. / – О Господи! – схлинула мати* [17, с. 50] або – *Цього вечора було дуже багато людей, як ти бачив, і я не могла навіть перекинутися словом з тобою. / – Але вже трохи порідшало. / – Слава Богу! / – А тепер скажи мені, чому ти така гарна, Джинні?* [2, с. 128];

б) відбивають процес взаємодії мовців (скеровують інтерпретацію адресата, виявляють ставлення мовця до висловленого, почутого чи побаченого та ін.): *Доки діти були у Романа, я тихенько та непомітно вислизнула з лікарні та пішла до церкви. Дякувати Богові, що тепер можна було не маскуватися, щоб зайти до святого місця* [17, с. 272] чи – *Не тре' єї бити, хлопці, – сказала. – Вона й так набита. У неюному оці маленький рогатик сидить, я сама бачила. – Соломія зітхнула. – Ни дай-Бо, ще й хвостика покаже* [10, с. 38].

Сказане дозволяє нам стверджувати, що аналізовані дискурсивні маркери виділяються за критеріями, описаними до цього часу в науковій літературі, а саме:

а) мультикатегорійність: клас дискурсивних маркерів за граматичними ознаками неоднорідний: розглядувані прецедентні релігійні назви, виступаючи в художньому дискурсі самостійними дискурсивними маркерами, граматично належать до вторинних вигуків відіменникового походження, що спеціалізуються на вираженні емоцій, причому, як засвідчує фактичний матеріал, більшість проаналізованих одиниць багатозначна: наприклад, як у романі Дари Корній «Гонимарник»: захоплення: – *Боже! Яка краса! Такий величний і такий безмежний світ у долинах Бога* [7, с. 114]; занепокоєння: *У тата нова дружина, моя экс-подруга, на рік від мене молодша. – Боже, Мартушко, що ти таке кажеш* [7, с. 154]; полегшення: *Свою маму вмовила напрохудо легко. Боже, аж не віриться!* [7, с. 161] та ін.; досліджувані прецедентні тексти, до складу яких входять назви вищих релігійних сутностей, за ознаками своєї організації належать до фразеологічних одиниць: – *Не лякайтеся, ради Бога, не лякайтеся, з Надійкою все гаразд, вона здорова, – сказав Оприщенко...* [18, с. 232]; – *А якби мої діти опинилися, не приведи, Боже, на їхньому місці* [17, с. 223];

б) факультативність: у реченні не виступають виразниками основної думки, а в переважній більшості подають емоційний коментар до неї: *Її дуже здивували б або й розсердили доччині теперішні роздуми, але ж – Господи мій! – як близько нависає небесний Чумацький Шлях над їхнім Павлопільським кряжем...* [3, с. 37]; – *Де ж вона спатиме, ця пані? / – Зі мною, мамо. / – З тобою? Та ви-те ж не повинчані! / – То й що? / – Свят-свят. О, Боже мій милий... Що люде скажуть?* [11, с. 115];

в) незмінюваність: вигук належить до незмінюваних частин мови: пор. : використання слова *Господи* як звертання (форма кличного відмінка іменника *Господь*) і статичної форми відіменникового вигуку *Господи*: «...*Господи, чому ти не дозволяєш побути мені наодинці з матір'ю, чуєш, Господи?!*» [3, с. 50]; – *Господи, на які тільки брехні не підуть дорослі, щоб стало по-їхньому* [8, с. 337]; також незмінюваною є форма фразеологізмів, як-от: «*Тут наші кури не несуться. Для кого ти оце наховав, признавайся!*» / «*Господь з тобою, чого б це я ховав?*» [18, с. 256] або – *Спаси вас Біг, бабуню Насте, – вклонилася Соломія* [10, с. 115];

г) поліфункціональність: семантико-прагматична структура дискурсивних маркерів виявляється лише через набір функцій, тобто в уживанні [1, с. 103]: інтерпретація й оцінювання одним із мовців описуваних фактів: – *Ви були бандитом, – не витримує обвинувач. / – Може й так, – погоджується Тиміш. – Як для кого... Я вбивав людей, яких вважав ворогами, визнаю. ... Али я ніколи не підняв руку на безневинну жінку чи дитя... Чуєте, ніколи! І твєї сім'ї, Якове, я не вбивав... Хай Бог боронить. І твєї сім'ї, Текле, теж...* [11, с. 222]; сприйняття почутого чи побаченого: *Їх двоє. Вона добре може розгледіти перекошену грізну фізіономію істоти, волохате, пооране чорними зморшками, дике, хиже, луте, знавісніле обличчя. І поруч ще один, в одному тілі – двоє. Того другого розгледіти несила, бо то, видно, не його клопіт отаке чудернацтво з небом втворювати. Примара! Господи! Цього не може бути!* [7, с. 179]; ставлення мовця до отриманої інформації: *Організаційні хвилюючі проблеми в нас позаду, можна розслабитися. Навіть на футбол не хочеться. «Динамо» днями програло (я дивився по телевізору). Бог з ними. Думками в дорозі* [5, с. 358] та ін.

Як зауважує О. Саркісян, різноманітності дискурсивних маркерів відповідає різноманітність виконуваних ними функцій, які можуть змінюватися залежно від контексту, інтонації й ситуації, в якій вживається елемент [15]. У зв'язку з цим були виявлені такі ситуації використання прецедентних релігійних назв як дискурсивних маркерів:

а) для індикації початку репліки мовця: *О Господи! Вона не боїться дворушника, вона його не боїться. Краще було б навпаки!* [7, с. 211];

б) для завершення конкретної ситуації мовлення – як фінальний елемент: *Скільки ж мої бідні руки навтіягали, нависликували того льону, тих стебел, – подумала Соломія. – І кок-сагізу, і льону, Боже мій...* [10, с. 281];

в) добираючи потрібні слова, мовець використовує дискурсивний маркер задля уникнення мовчання: – *Вона ні знала! А тре' було знати. Товариш Сталін умер, а вона взялася садок рубати, вредітельством займатися, поміаєш. Що, на Сибєр захотіла? Ци у Воркуту за братиком своїм? / – Дедьку Іване... Господи... Якби знала...* [10, с. 278];

г) адресат прагне утримати увагу співрозмовника на найвищому рівні: *Ще мама налякалася тієї жінки на полотні. Стоп, мама! Чому вона так настрахалася, випитувала... Тому що вона її впізнала, ту жінку. О Боже! Мама і є ота жінка* [7, с. 211];

д) мовець намагається привернути увагу співрозмовника до репліки: – *Мамо вони вже ростуть.* / – *Бородавки? А, Боженьку милий, гоніте цих циганят з нашого двору, – ще голосніше зарепетувала Марина* [10, с. 38];

е) один із учасників мовлення удається до дискурсивного маркера з метою пом'якшення різкості висловленого: *Прибилася моя пожилиця здалеку, хоча сама з-під Казанки, з Миколаївщини, значить. Якась, **прости Господи**, каналія, підбила сільських дівчат їхати в Москву, у столовці працювати* [3, с. 197].

Викладене дозволяє зробити висновок про те, що прецедентні релігійні назви мають потенціал реалізації як самостійні дискурсивні маркери або у складі інших прецедентних текстів, зокрема, фразеологізмів, які також можуть функціонувати як дискурсивні маркери в сучасному українському художньому дискурсі, виявляючи риси, притаманні дискурсивним маркерам як особливому класу мовних утворень, підпорядковуючись загальноприйнятим критеріям виокремлення дискурсивних маркерів як прагматичних одиниць і реалізуючись у різних мовленнєвих ситуаціях, які сприяють розкриттю їхніх функцій.

Продовження розпочатого дослідження вбачаємо у виявленні класів, до яких належать дискурсивні маркери розгляданого різновиду.

Література:

1. Бацевич Ф. С. Нариси з лінгвістичної прагматики : [монографія] / Ф. С. Бацевич. – Львів : ПАІС, 2010. – 336 с.
2. Бойчук Б. Краєвиди підглядника : [роман] / Б. Бойчук // Три романи. – К. : Факт, 2004. – С. 7–174.
3. Голота Л. Епізодична пам'ять : [роман] / Л. Голота. – К. : Факт, 2007. – 288 с.
4. Гузак А. Особливості функціонування прагматичних маркерів у сучасній англійській мові / А. Гузак : [електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.sconference.org/publ/nauchno_prakticheskie_konferencii/filologicheskie_nauki/germanskie_jazyki/11-1-0-974.
5. Гусейнов Г. Повернення у Портленд : [роман у щоденниках і листах] / Г. Гусейнов. – К. : Ярославів Вал, 2011. – 368 с.
6. Ілик О. І. Дискурсивні слова: ознаки та критерії виділення / О. І. Ілик : [електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://naub.ua.edu.ua/2013/dyskursyvni-slova-oznaky-ta-kryteriji-vydilennya>.
7. Корній Д. Гонимарник : [роман] / Д. Корній. – Х. : Книжковий клуб «Клуб сімейного дозвілля», 2013. – 336 с.
8. Корній Д. Зозулята зими : [роман] / Д. Корній, Т. Владимірова. – Х. : Книжковий клуб «Клуб сімейного дозвілля», 2014. – 368 с.
9. Космеда Т. Типові дискурсивні слова як показник комунікативної компетенції мовної особистості (на прикладі аналізу «живого» мовлення І. Франка) / Т. Космеда : [електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.kosmeda.in.ua/index.php/bibliografichnij-pokazhchik/naukovi-statti>.
10. Лис В. Соло для Соломії : [роман] / В. Лис. – Х. : Книжковий клуб «Клуб сімейного дозвілля», 2013. – 386 с.
11. Лис В. Століття Якова : [роман] / В. Лис. – Х. : Книжковий клуб «Клуб сімейного дозвілля», 2014. – 240 с.
12. Макаров М. Л. Основы теории дискурса / М. Л. Макаров. – М. : ИТДГК «Гнозис», 2003 : [електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ncstu.ru>.
13. Массалина И. П. Дискурсивные маркеры / И. П. Массалина : [електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.klgtu.ru/science/magazine/2009_15/45.doc.
14. Микитюк А. Функції дискурсивних маркерів / А. Микитюк : [електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.chnu.cv.ua/res/chnu.edu.ua/period_vudannia/web13/pdf/20212_1/Alina_Mykytiuk.pdf.
15. Саркисян О. Н. Дискурсивные маркеры как макроконнекторы в организации дискурса / О. Н. Саркисян : [електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.pglu.ru/lib/publications/University_Reading/2010/II/uch_2010_II_00027.pdf.
16. Словарь социолингвистических терминов. – М. : Российская академия наук. Институт языкознания / Отв. ред. : д-р филол. наук В. Ю. Михальченко, 2006 : [електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://sociolinguistics.academic.ru/165>.
17. Талан С. Не вурдалаки : [роман] / С. Талан. – Х. : Книжковий клуб «Клуб сімейного дозвілля», 2013. – 304 с.
18. Шкляр В. Тінь сови : [роман] / В. Шкляр. – Х. : Книжковий клуб «Клуб сімейного дозвілля», 2014. – 304 с.